

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

VISUOTINIAM DŽIAUGSMUI, VALDANČIŪJŲ GARBEI: FEJERVERKAI XVIII AMŽIUJE

LINA BALAIŠYTĖ

Anotacija. XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje fejerverkai tapo įprastu svarbiausiu valstybės iškilmių atributu. Dažniausiai jie vykdavo mieste, viešojo erdvėje, kur jų stebėtojais buvo visų sluoksnių gyventojai, tačiau fejerverkų paskirtis buvo susijusi su diduomenės politiniu gyvenimu ir reprezentaciniais tikslais. Straipsnyje siekiama aptarti, koks buvo šių reginių pobūdis, paskirtis ir reikšmė.

Reikšminiai žodžiai: fejerverkas, iškilmės, proginė puošyba, Barokas.

Fejerverkai Europoje rengiami įvairių švenčių progomis jau kelis šimtus metų. Pirotechniniai įrenginiai, iš pradžių skirti tik kariniams tikslams, XV–XVI a. imti naudoti pramogai¹. Fejerverkus ruošdavo miestų valdžia pažymėti politiniams įvykiams ir religinėms šventėms, diduomenė juos užsakydavo asmeninėms šventėms ar valdovo garbei. Pagrindinė fejerverkų paskirtis liko nepakitusi iki šių dienų – jie turėjo nustebinti ir sužavėti žiūrovą. „Dirbtinėmis ugnimis“ vadinti fejerverkai turėjo sustiprinti švenčiamo įvykio svarbą ir paprastai tapdavo šventės kulminacija.

Ypatingą reikšmę fejerverkai įgavo Baroko epochoje, kai iškilmės buvo labai teatrališkos, joms kurtos išpūdingo masto dekoracijos, kurių įtaigumas buvo sustiprinamas šviesos iliuminacijomis. Fejerverkai, imituojantys žaibo blyksnius ir griaustino trenksmą, kūrė dangaus galybių išpūdį, todėl jie puikiai tiko dvaro siekiui sukurti didybės ir spindesio vaizdą, reprezentuoti valdančiųjų galią, pvz., Prancūzijoje karaliaus ingresas beveik visada buvo lydimi „dirbtinių ugnių“ reginių². Tradicija pažymėti karalių vizitus, karūnacijas ir kitas valstybines progas

1 Fejerverkų istorijos tyrėjai skirtingai nurodo pirmųjų fejerverkų pasirodymo pasilinksminių srityje pradžią: 1397 m. minimi kaip pirmoji dokumentuose aprašyto fejerverko data, žr. Marie-Claude Canova-Green, *Fireworks and bonfires in Paris and la Rochelle*, in: *Europa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, t. 2, editors J. R. Mulryne, Helen Watanabe-O’Kelly, Margaret Shewring, Hampshire, Burlington: Ashgate, 2004, p. 145. Kitur minima 1410 m. data, žr. Suzanne Boorsch, Introduction, in: *Fireworks! Four Centuries of Pyrotechnics in Prints and Drawings. The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 2000, p. 4. Taip pat tvirtinama, kad pirotechniniai pasirodymai per šventes paplito XVI a. viduryje, žr. Barbara Widenor Maggs, *Firework Art and Literature: Eighteenth-Century Pyrotechnical Tradition in Russia and Western Europe*, in: *The Slavonic and East European Review*, 1976, t. 40, Nr. 1, p. 25.

2 Marie-Claude Canova-Green, *op. cit.*, p. 145.

pirotechnikos pasirodymais tebesitęsė ir XIX a., tačiau gausos piką fejerverkai buvo pasiekę XVIII a.³

Ugnies pasirodymai buvo fiksuojami tiek graviūrose, tiek išsamiuose spausdintuose aprašymuose. Jų rengėjams buvo svarbu įamžinti šiuos efemeriškus kūrinius, tuo pabrėžiant įvykių, kuriems jie buvo skirti, svarbą. Įvykio įamžinimas, kaip ir pats įvykis, buvo užsakovo galios ir turtingumo patvirtinimas. Kitas fejerverkų aprašymo uždavinys buvo išaiškinti jų prasmes. Ankstyvieji fejerverkai labiau priminė sceninį pasirodymą, juose skleidėsi alegorinis pasakojimas ar vaizduotas dramatinis konfliktas, kuris galėjo būti sunkiai suvokiamas plačiajai publikai⁴. Kad žiūrovai galėtų suprasti alegorijų reikšmę ir objekto aktualumą, fejerverko aprašymai būdavo atspausdinami iš anksto ir platinami šventės metu⁵. Viename iš XVIII a. fejerverkų konstravimo vadovų ugnies pasirodymų rengėjams buvo nurodyta: „Pasirūpinkite, kad publikai būtų suteikta instrukcija ir atspausdinti paaiškinimai, nes be jų visos intelektualinės pastangos bus nesuprantamos didžiąjai daliai žiūrovų.“⁶

Daugelis ankstyvųjų Europos šalių fejerverkų vaizdų ir aprašymų buvo skelbiami vadinamosiose iškilmių knygoje⁷. Vėliau jie plito atskiromis brošiūromis ir periodinėje spaudoje. Ugnies pasirodymų aprašymai buvo gana plačiai paplitę, pvz., vokiškos literatūros, skirtos fejerverkų pasirodymams, kataloge pateikiamos 356 bibliografinės pozicijos (nuo 1503 m. iki 1794 m.)⁸.

Fejerverkų aprašymai ir vaizdai drauge su ankstyvųjų Naujųjų laikų artilerijos vadovėliais, kuriuose dėstomas pirotechninių pasirodymų kūrimo menas, yra pagrindiniai fejerverkų istorijos šaltiniai. Šios srities tyrimai Europoje nėra seni⁹, tačiau gana gausūs ir įvairakrypčiai. Techninė pirotechnikos įrenginių pusė tapo mokslo istorijos tyrėjų objektu¹⁰, fejerverkų simbolika – barokinės vaizdinijos studijų šaltiniu meno tyrinėtojams, fejerverkų sąsajos su dvaru, diduomenės, miestų

3 Edward Fenton, Fireworks, in: *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, 1954, t. 13, Nr. 12, p. 52.

4 Suzanne Boorsch, *op. cit.*, p. 4.

5 Pvz., veikiausiai iš anksto buvo aprašytas fejerverkas, turėjęs būti surengtas Varšuvoje 1754 m. rugpjūčio 3 d. Augusto III vardinių proga. Pijorų kolegijos spaustuvėje Varšuvoje išleistoje 5 puslapių brošiūroje ugnies pasirodymo eiga pasakojama būsimuoju laiku, žr. *Opisanie fejerwerku, który się odprawil w Warszawie, dnia 3 Augusta [...]*, in: *Europa Triumphans*, p. 450–452.

6 Marie-Claude Canova-Green, *op. cit.*, p. 128.

7 Suzanne Boorsch, *op. cit.*, p. 4.

8 Eberhard Fähler, *Feuerwerke des Barock: Studien zum öffentlichen Fest und seiner literarischen Deutung vom 16. bis 18. Jahrhundert*, Stuttgart: Metzler, 1974, p. 194–230. Kitas pavyzdys: tyrėjos suskaičiuota, kad Rusijoje 1762 m. fejerverkų aprašymai sudarė 5 procentus visų išlikusių tų metų leidinių, žr. Barbara Widenor Maggs, *op. cit.*, p. 29.

9 1922 m. Alanas St. H. Brockas teigė, kad iki tol fejerverkų meno istorija dar nebuvo parašyta, žr. Alan St. H. Brock, *Pyrotechnics. The History and Art of Firework Making*, London: Daniel O'Connor, 1922, p. XIV.

10 Simon Werrett, *Fireworks: Pyrotechnic Arts and Sciences in European History*, Chicago: University of Chicago Press, 2010.

1. 1676 m. artilerijos vadovėlio frontispas

representaciniais tikslais domina socialinio ir politinio valstybės gyvenimo tyrėjus. Dažniausiai fejerverkai tyrinėjami bendrame iškilmių studijų kontekste¹¹. Lietuvos istoriografijoje fejerverkas, kaip kultūros reiškinys, dar nebuvo sulaukęs tyrėjų dėmesio. Šio straipsnio tikslas – aptarti fejerverkus, kurtus Lietuvos Didžiojoje

¹¹ Apie iškilmių tyrinėjimus plačiau žr. J. R. Mulryne, Introduction, in: *Court Festivals of the European Renaissance. Art, Politics and Performance*, editors by J. R. Mulryne, Elizabeth Goldring, Hans, Burlington: Ashgate, 2002, p. 1–12.

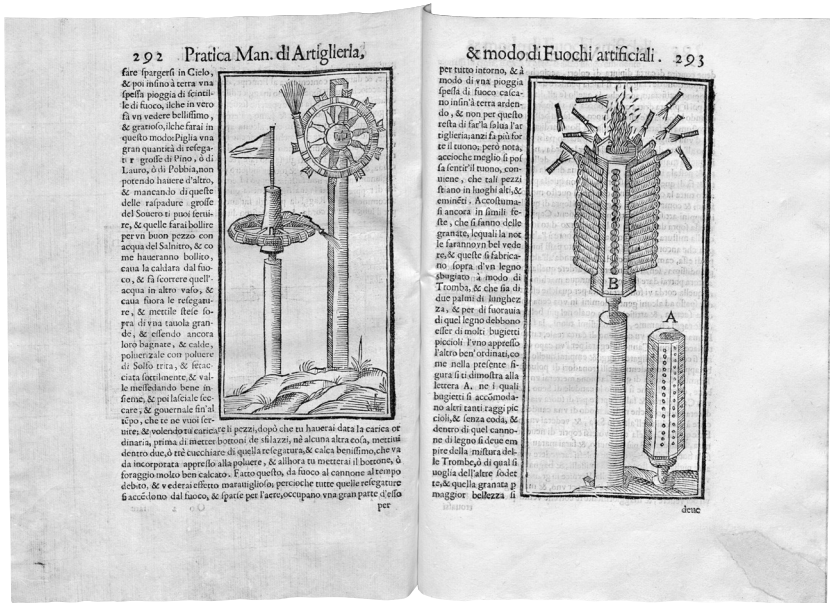

2. 1709 m. Maskvoje perleisto Ernsto Brauno artilerijos vadovėlio frontispisas

Kunigaikštystėje XVIII a., jų paskirtį, pobūdį, simboliką ir sukūrimo kontekstą. Pagrindinis šio tyrimo šaltinis – XVIII a. Lenkijoje ir Lietuvoje leista periodika, proginiai spaudiniai ir fejerverkams kurti skirta literatūra.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. „fejerverkų dramos“, sprendžiant pagal to meto periodikoje pateiktas žinias, tapo įprasta svarbių iškilnių dalis. Kasmet laikraščiai pranešdavo apie fejerverkus, skirtus valdovo sukaktims, pareigūnų įžengimams, diduomenės šventėms. Štai 1731 m. laikraštis pranešė, kad Lietuvos

3. Fejerverko įrenginių pavyzdžiai iš 1606 m. išleisto artilerijos vadovėlio

artilėrijos generolas Kazimieras Leonas Sapiega, gavęs žinią apie sūnėno gimimą, Vilniuje surengė keletą savičių kurtą fejerverką¹². Jeronimas Florijonas Radvila laiške Slucko komendantui nurodo, kad jo ir žmonos atvykimo į miestą proga būtų surengtas prabangus fejerverkas. Įdomu, kad šiam laiške didikas pabrėžia nenorįs jokios ekstravagancijos¹³, taigi fejerverkas jam atrodė įprastas pasveikinimo atributas.

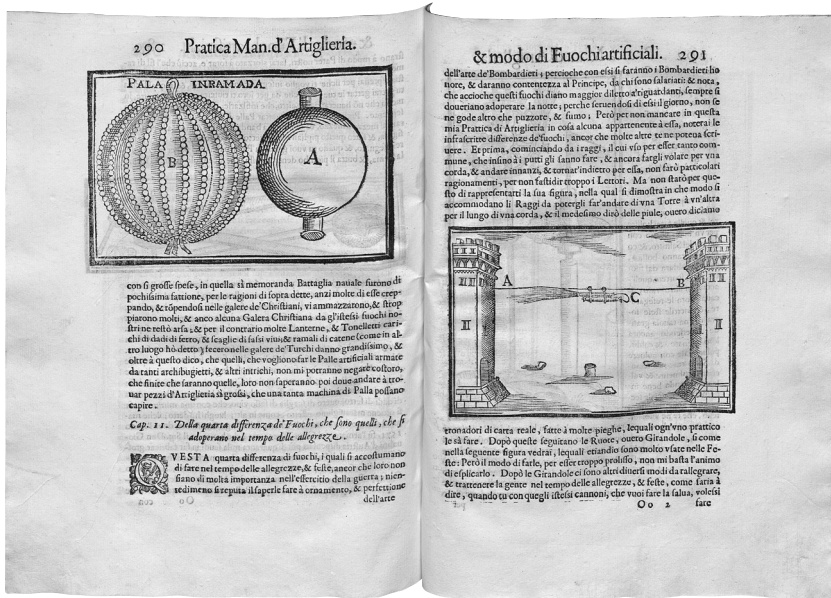
Fejerverkai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rengti ir ypatingų bažnytinių iškilmių metu, pvz., 1751 m. karūnavus Švč. Mergelės Marijos paveikslą iš Vilniaus Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios, taip pat 1761 m. vainikavus Bialyničų Švč. Mergelės Marijos paveikslą bei iškilmių oktavos pabaigoje¹⁴. Tai, kad fejerverkų kūrimo žinių reikėjo ir bažnytinėje aplinkoje, rodo vienuolynų bibliotekose saugomi pirotechnikos vadovėliai¹⁵. Vis dėlto religinėse šventėse fejerverkai ne

12 *Kuryer Polski*, 1731 04 22, Nr. LXXI.

13 „Mając nieodwloczną intencją wkrótce tameczne odwiedzić kraje, zalicam WMci abys na przyjazd moy z zoną Fejerverkarzom pyszny kazal zrobić fejerverk. Przy tym Lud Garnizonu tak tam będący jako z różnych miejsc przybyły w pęknym porządku co do munduru i w dyscyplinie żołnierskiej po dawnemu trzymał, by [...] w miescie zadnych nie czynili extrawagancyi“, žr. 1745 m. spalio 4 d., b. v., Jeronimo Florijono Radvilos laiškas Ignacui Koenigeckui, in: *Archivum Główne Akt Dawnych* (toliau – AGAD), AR IV, b. 132, l. 34.

14 Liepa Gričiūtė-Šverbenienė, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 66–67.

15 Pvz., Vilniaus pranciškonų bibliotekos knygų kataloge minimas itališkas pirotechnikos vadovėlis *La pirotechnia ossia Trattato del fuochi d'artifitisi*, žr. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 3, b. 144, l. 4v. Dėkoju Rasai Butvilaitė už nuorodą.

4. Raketų, skriejančių tarp statinių, modelis iš 1606 m. išleisto artilerijos vadovėlio

visada buvo pageidaujami dėl per daug didelio poveikumo žiūrovams, pvz., buvo atsisakyta fejerverkų, 1730 m. vainikuojant Žyrovicų Švč. Mergelės Marijos paveislą, aiškinant, kad šis retai liaudies matomas reginys gali atitraukti pamaldžius žmones nuo pradėtų maldų¹⁶.

Fejerverkų užsakovais dažniausiai būdavo diduomenė¹⁷, kadangi jų sukūrimas ir pagaminimas gana brangiai kainuodavo. Miestai, sprendžiant pagal XVIII a. Vilniaus išdo pajamų ir išlaidų knygas, nesiimdavo tokio masto užsakymų, nors svarbių iškilmių proga miesto valdžia turėdavo skirti nemenkas lėšas rotušės ir kitų statinių iliuminavimui bei puošybai. Spauldoje pateikiamuose aprašymuose būdavo būtinai nurodoma, kas buvo fejerverko užsakovas, pabrėžiam, kad ugnies pasirodymui buvo skirtos didelės lėšos¹⁸.

16 Liepa Gričiūtė-Švėrebienė, *op. cit.*, p. 66.

17 Vilniuje XVIII a. viduryje dažniausiai minimi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo maršalai kaip svarbiausių iškilmių rengėjai, antrojoje amžiaus pusėje įtakos centrų kaitą veikiausiai atspindi tai, kad tarp dažniausiai minimų iškilmių rengėjų yra Vilniaus vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis ir rusų karininkija.

18 „[...] po vakarienės buvo uždegtas [...] to paties maršalo [Vyriausiojo Tribunolo maršalo Konstantino Liudviko Pliaterio] lėšomis surengtas fejerverkas“, žr. *Kuryer Polski*, 1754 08 05, Nr. LVI (*Supplement do Gazet*). „Labai gražus ir ypač brangus pasitelkiant dideles lėšas ir puikią išmonę [...] sukurtas fejerverkas“ („Bardzo piękny i nader kosztowny, znacznym sumptem a inwencyą wysmienitą“), žr. *Ibid.*, 1731 04 22, Nr. LXXI. Kartais fejerverko užsakovas skelbdavo savo vardą pačiose šventės dekoracijose, pvz., Mykolo Ksavero Sapiegos surengtose iškilmėse valdovo vardinių proga virš Sapiegų rūmų frontono degė tokia dedikacija: „Šviesiausiajam

XVIII a. fejerverkai dažniausiai būdavo rengiami miesto erdvėje ir tapdavo didžiuliu viešu reginiu, kurio žiūrovais buvo visi miesto gyventojai¹⁹. Aprašant ugnies pasirodymus visada būdavo pabrėžiama stebėtojų gausa, pateikiama numanoma jų nuostabas ir susižavėjimo reakcija: stebėti fejerverko „subėgo žmonės beveik iš viso miesto“, „meistriškos ugnys labai žiūrovus nudžiugino“; „fejerverkas vyko [...] besižavint ir besidžiaugiant dalyvaujantiems ponams“; „visi buvo fejerverkų pasirodymo nustebinti ir pradžiuginti“; „džiaugsmą ir nustebimą visam dalyvaujančiam *Vilniui* sukėlė“²⁰.

Tai, kad fejerverkai buvo tapę įprasta kilmingųjų švenčių dalimi, byloja ir proginiai kūriniai. Valdovo ir diduomenės išskilmėms skirtoje proginiėje poezijoje tarp šventišką nuotaiką kuriančių dalykų dažnai minimos dirbtinės ugnys. Pvz., Stanislovo Augusto Poniatovskio karūnavimo metinių proga sukurtame eilėraštyje, atspausdintame pijorų proginės poezijos rinkinyje, išskilmių aplinka apibūdinama taip:

Tribunolo maršalas kelia puikią puotą,
Kad parodytų savo prisirišimą prie Monarcho.
Trimito garsai mieste girdėti, šimtas patrankų riaumoja,
Meistriškai sudėliotos dirbtinės ugnys dega,
Kiekvienas ištikimybės šūksniais tūkstantį kartų linki,
Kad tokie KARALIAI visada valdytų!²¹

Nors ir tapę įprastu švenčių atributu, fejerverkai kėlė gyvą ne tik plačiosios publikos, bet ir diduomenės susidomėjimą. Korespondencija liudija, kad ugnies pasirodymų buvo laukiama kaip išskirtinio įvykio, jie buvo minimi tarp svarbių

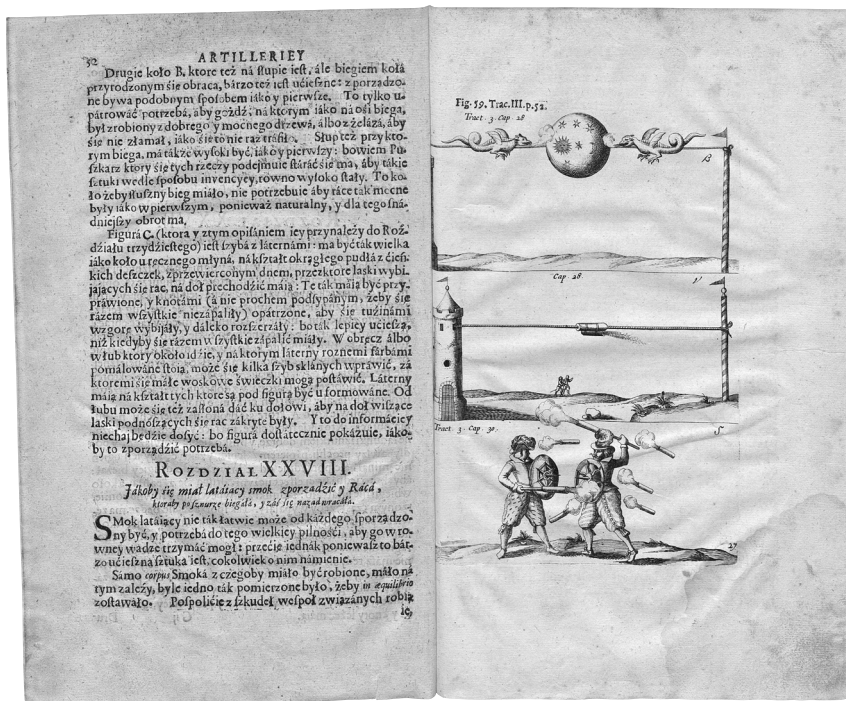

Augustui Trečiajam, lenkų karaliui, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui, Saksonijos elektoriui, [...] Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo maršalas kunigaikštis Mykolas Sapiega įsakė, kad šitos meistriškai padarytos ugnys būtų iššautos“ („Serenissimo Augusto Tertio Regi Poloniarum, Magno duci Lituaniae, electori Saxoniae, [...] Michael Comes Sapieha Supremus Tribunalis Magni Ducatus Lituaniae Mareschalcus, hos ignes arte factos extrui mandavit“), žr. *Ibid.*, 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).

19 XVIII a. Abejų Tautų Respublikos spaudoje buvo skelbta informacija apie Vilniuje, Kaune ir Nesvyžiuje surengtus fejerverkus.

20 „lud popolity z calego niemal miasta zbiegl się“; „misterne ognie bardzo Spektatorow delectowaly“, žr. *Gazety Polskie*, 1736 06 01, Nr. XCVII; „ten fejerverk kontynuował [...] cum admiratione z ukontentowaniem przytomnych JMciow“, žr. *Kuryer Polski*, 1747 08 05, Nr. DLXIII; „Stuporem et Satisfactionem universorum reprezentowane były“, žr. *Kuryer Polski*, 1752 08 03, Nr. DCCCXXX; „ukontentowanie i podziwienie calemu prawie przytomnemu sprawowil *Wilnowi*“, žr. *Gazety Wileńskie*, 1773 06 19, Nr. XXV.

21 „[...] Marszałek Trybunalu daie bal wspaniały, / Na dowod przywiązania swego ku Monarsze. / Ogłos trąb w mieście słyhać, działo setne ryczy, / Sztuczny ogień się kształtnie ułożony pali, / Każdy okrzykiem wiernym po tysiąc kroc życzy / Gdyby tacy KRÓLOWIE zawsze panowali!“, žr. X. M. Ch. S. P. [Paweł Chlebowski], Na rocznice koronacyi N. P. Stanisława Augusta, r. 1778, in: *Zebranie rymow z roznych okolicznosci pisanych mianowicie jmieniem konwiktu szlacheckiego wilen. XX Scholarum Piarum*, Wilna: Typografia [...] Scholarum Piarum, 1779, p. 176–177.

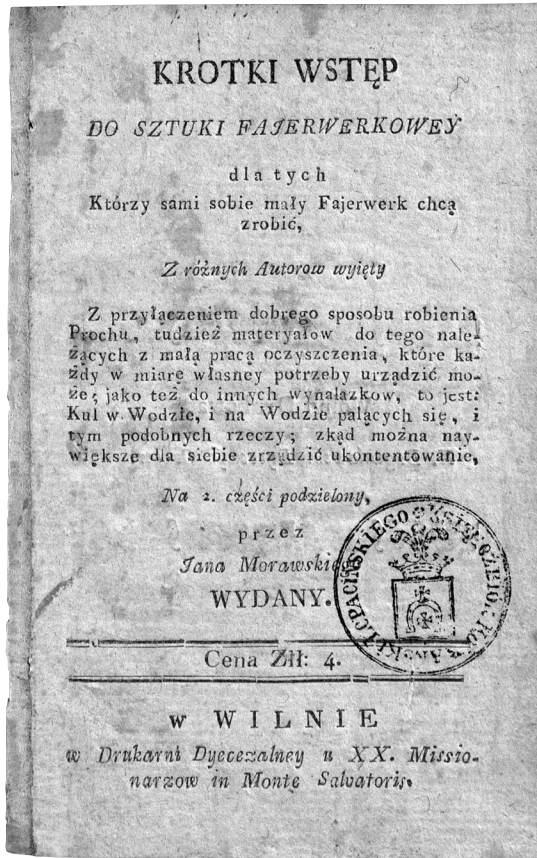

5. Raketos įmontuotos į skriejančio slibino karkasą, pavaizduotos 1643 m. išleistame artilerijos vadovėlyje

naujienu²². Fejerverkų projektavimas XVIII a. veikiausiai vertintas kaip išsilavinusiam žmogui reikalingos žinios. Tai galėtų paliudyti rankraštis, kuriame autorius surinko „naudingas žinias iš Išminties deivės sodo išsilavinusiems svečiams“²³. Tarp išsilavinusį žmogų galinčių sudominti dalykų, tokių kaip Tribunolo ir Seimo

22 1754 m. liepos 28 d. Vilniaus kanauninkas Jonas Dominykas Lopacinskis laiške Punico seniūni Mykolui Ksaverui Sapiegai apgailestavo, kad šis neatvyko į Vilnių, kur „šeštadienį bus rengiamas fejerverkas“ (matyt, turimi galvoje kasmet rengiami ugnies pasirodymai Augusto III vardinių progų rugpjūčio 3 d.), žr. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 139, b. 2558, l. 85. 1767 m. gegužės 30 d. Vilniaus jėzuitas Jankovskis laiške J. D. Lopacinskiui praneša, kad Pioras ruošia fejerverkus (veikiausiai turimas omenyje Rumiškių seniūnas Stanislovas Pioras, kurio anksčiau rengti fejerverkai Stanislovo Augusto Poniatovskio garbei Pioromonte buvo aprašomi spaudoje), žr. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 14, b. 19, l. 277v. 1787 m. rugpjūčio 1 d. Holinskis rašo Minsko vaivadaui Adamui Chmarai apie Vilniaus vaivados vizitą Vilniuje ir mini vyskupo Verkiuose jo garbei surengtą didelį fejerverką, žr. Biblioteka Jagiellońska, b. 6668 II, t. 37, l. 58. Dėkoju Domininkui Burbai už informaciją apie korespondencijoje minimus fejerverkus.

23 *Pszczółka z roznych zioł na wybor zbierająca słodycz ochoczemu czytelnikowi dla gustu i posylku nic milszego Rozumowi przez Imc Pana Jana Sowgina Auditora utrius scientiae z ogrodow Bogini Mądrości ciekawy stoł uczonym Gosciom. R. 1754 Mca Jan. 16 zostawuie*, in: VUB RS, f. 3, b. 1685. Dėkoju Rasai Butvilaitei už nuorodą.

6. Vadovėlio, skirto pasigaminti fejerverką privačioms pramogoms namų sąlygomis, antraštinis lapas

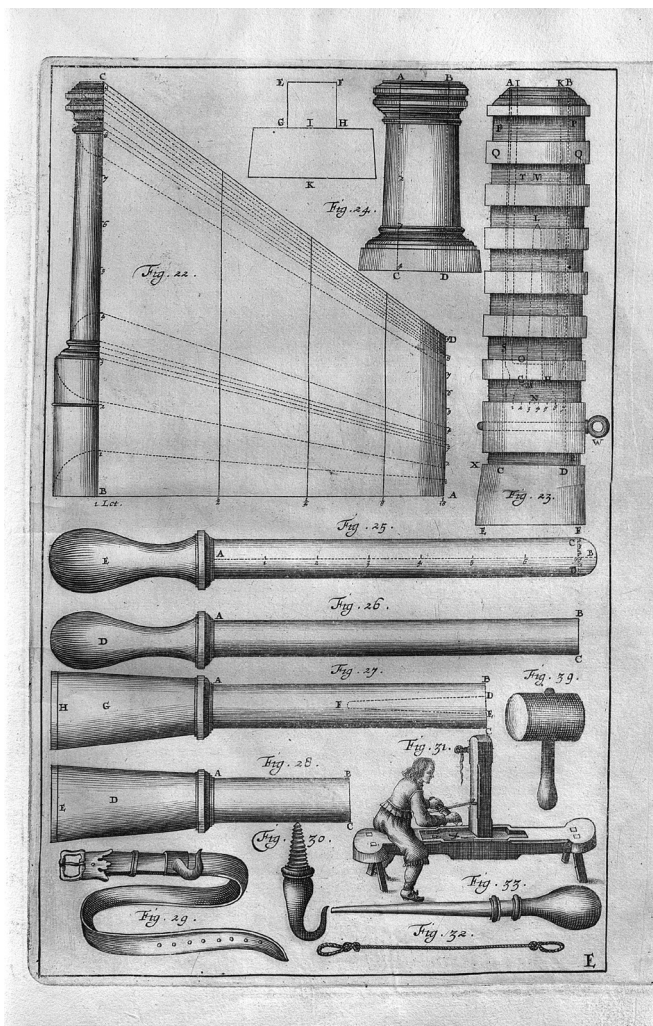
kalbų, laiškų pavyzdžiai, Šventojo Rašto ištraukos, pristatomas ir „triumfinių raketų gamybos būdas“²⁴. Matyt, žinios apie fejerverką konstravimą vis labiau populiarėjo ir tapo prieinamos mėgėjams: XVIII a. pabaigoje Vilniuje buvo išleistas vadovėlis, skirtas pasigaminti fejerverką privačioms pramogoms namų sąlygomis²⁵.

XVIII a. išskilmėms rengti fejerverkai buvo sudėtingos konstrukcijos įren-
giniai. Jų projektavimas ir konstravimas užtrukdavo kelias savaites²⁶, o patys

²⁴ *Ibid.*, I. 165–171v.

²⁵ Jan Morawski, *Krotki wstęp do sztuki fajerwerkowej dla tych którzy sami sobie mają Fajerwerk chcą zrobić z różnych Autorów wzięty* [...], Wilno: Drukarnia XX. Missionarzew in Monte Salvatore, [1799]. Dėkoju Astai Vaškelienei už nuorodą.

²⁶ „[...] fejerverkas [...] JM Pono Seyfercto, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos kapito-
no, kurtas keletą savaičių“, žr. *Kurier Polski*, 1731 o4 22, Nr. LXXI.

7. Pirotechniko darbo priemonės

pasirodymai vykdavo bent 3–4 valandas. Ugnies reginiai buvo komponuojami iš kelių aktų lyg draminis spektaklis, kiekvieną kartą uždegant skirtingas figūras²⁷.

Fejerverkams dažnai būdavo parenkama upės aplinka, kad vandenyje atspindinčios ugnys padvigubintų vizualinius efektus. Vilniuje beveik kasmet fejerverkai buvo ruošiami abiejuose Neries krantuose priešais arsenalą, taip pat ir pačioje upėje. Fejerverkų aprašymuose buvo minimas nuostabą keliantis efektas

27 P vz., 1750 m. Albrechto Radvilos surengti fejerverkų pasirodymai valdovo vardinių proga truko 3 valandas ir buvo padalyti į 5 aktus, žr. *Ibid.*, 1750 o8 06, Nr. DCCXVI.

lyg vanduo degtų: „Atrodė, kad visa Neris liepsnojo.“²⁸ Jei fejerverkas rengtas rūmų parke, dalis fejerverko figūrų buvo konstruojamos tvenkiniuose ar fontanuose²⁹. Svarbi buvo „dirbtinių ugnių“ gausa, jų kuriamas efektas, imituojantis gamtos galias. Aprašytojai pastebėdavo, kad naktį šaudant fejerverkus „dangus tapo toks šviesus lyg vidurdienį“³⁰.

Proginės poezijos kūrėjai dirbtinių ugnių sukeltą poveikį taip pat mėgo lyginti su dangaus stichijomis, kartu buvo pabrėžiama įvykio ar asmens, kuriems buvo kuriami šie reginiai, svarba. Dažnai proginiėje poezijoje fejerverko pasirodymas vaizdžiai apibūdinamas kaip nakties virtimas diena. Štai Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos sutikimo mieste proga parašytame eilėraštyje fejerverkai ne tik nušviečia naktį, bet ir prilįgsta meteorų veikimui:

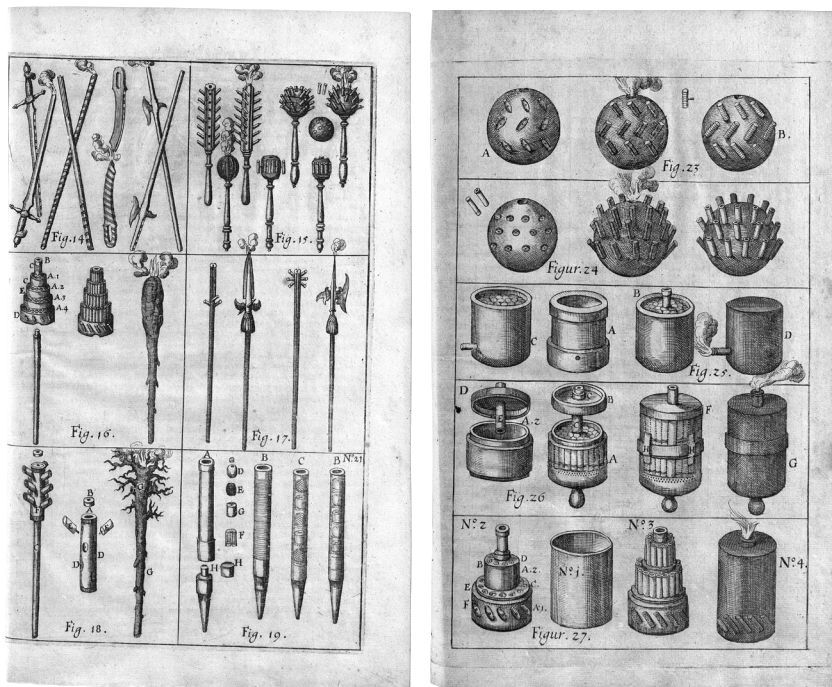
Mylima tautoje, svetimose šalyse žinoma
 Gimine! Kokį džiaugsmą ilgai lauktas
 Jūsų atvykimas mums atneša! Ganytojas su gausia minia
 Priima Jus linksmi, o meistriško stebuklo paveikta
 Tamsi naktis į dieną pavirsta; nuo žemės tokios spalvos
 Veržiasi, kokias tik meteorai danguje sukelti gali;
 Riterija pasveikinti skuba.
 Kas Jus mato, nepaprastai džiaugias,
 Mato Giminės (mielos Tėvynei) palikuonis,
 Kilmingiausiam kunigaikščių kraujui prilįgstančius
 Tėvynainius.
 Sostinė Vilnius gausiai ugnis uždegė,
 Džiugiais balsais Dangu maloniausiai giria,
 Kad tie šviesuliai, kurie pašaliečiams kūrė nuostabų vaizdą,
 Mūsų sferoje sužibo. [...] ³¹

28 „Cała Rzeka Wilia w ogniu być się zdala“, žr. *Ibid.*, 1743 08 10, Nr. CCCXLX.

29 Jurgio Flemingo surengtos valdovo vardinių iškilmės vyko Sapiegų rūmuose Antakalnyje, čia fejerverkas degė parke ir tvenkiniuose, žr. *Ibid.*, 1756 08 09, Nr. CLXI. Šiuose rūmuose valdovo vardinių iškilmės buvo surengtos ir Mykolo Ksavero Sapiegos. Tuomet fejerverko trečiasis aktas vyko parko fontanuose, žr. *Ibid.*, 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).

30 „Iz powietrze niby o południu oświecone zostawało“, žr. *Kuryer Litewski*, 1762 08 06, Nr. XXXII.

31 „Ulubony w narodzie, w obcych stronach znany / Domie! Co to za radość długo pożądany / Wasz nam przyjazd przynosi! / Pasterz z licznym ludem / Przyimuię Was wesoło, a kunsztownym cudem / Ciemną noc w dzień przymienia; ziemia te kolory / Wydaie, ktore sprawić górne Meteory / Tylko mogą; Rycerstwo z przywitaniem śpieszy, / Za Was ogląda, z tego niezmierne się cieszy, / Widzi Domu (milego Ojczyźnie) potomków / W naypierwszey Krwi Xiążęcey równych sobie / Ziomków. / Miasto Stołeczne Wilno ognie gęste pali, / Radośnym głosem Nieba naylaskawsze chwali, / Ze te światła na naszey sferze zaiśniały, / Które czyniły widok postronnym wspaniały [...]“, žr. X. P. Ch. S. P. [Paweł Chlebowski], Powitanie J. O. X. J. Karola Radziwiłła Wojewody Wileńskiego oraz J. OO. Familii, r. 1778, in: *Zebrańie rymow z roznych okolicznosci pisanych mianowicie jmieniem konwiktu szlacheckiego wilen.*, p. 152–153.

8, 9. Pirotechnikos įrenginiai

Panašiai aprašoma šventė Vingyje Karolinos Pociėjūtės Radvilienės, didžiosios Lietuvos pakamarienės, garbei sukurtame eilėraštyje:

Ugnis naktį į dieną paverčia: fejerverkas dega.

[...]

Upę atrodo uždegsiąs liepsnojantis laivynas,

Didžiulis Kolosas, visas apimtas liepsnos,

Rodo kelią į nemirtingą šlovę,

Pabūklų griausmas, linksmybės, muzikos garsai,

Šokiai, puotos, nuostabos šūksniai iš visur girdis.³²

Profesionaliai fejerverkų projektavimu užsiimdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje ar didikams tarnavę karininkai. Kartais į privačią tarnybą priimami karininkai buvo įvardijami kaip „fejerverkininkai“ (*fajerwerkarz*)³³, bet

32 „Ogień noc w dzień przemienia: faierwerk pali. / Rzekę palić zdaie się goreiąca Flota, / Wielki Kolos płomieniem otoczony cały / Drogę do nieśmiertelnej pokazuje chwały, / Bicie z armat, wesołość, ogłosy muzyki, / Tańce, Stoly, dziw czynią powszechnie okrzyki [...]“, žr. X. F. W. S. P., Festyn w Zakrecie, r. 1775, in: *Zebnanie rymow z roznych okolicznosci pisanych mianowicie jmieniem konwiku szlacheckiego wilen.* p. 126. Dėkoju Astai Vaškelienei už nuorodą.

33 Artilerijos pulkininkas leitenantas Frantzas de Froelichas praneša Karoliui Stanislovui Radvilai, kad „atvyko fejerverkininkas, kurį paskyrė seržantu, nes moka lenkų, vokiečių ir prancūzų kalbas ir „neatrodo esąs blogas žmogus“, 1768 m. vasario 15 d., Nesvyžius, žr. AGAD, AR V, b. 3898, l. 13–14.

dažniau fejerverkus projektuodavo kelias inžinerijos sritis išmanę specialistai, pvz., Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei tarnavęs artilerijos kapitonas Karolis Wolfgangas Seyfertas užsiėmė ir statinių projektavimu, ir fejerverkų gaminimu³⁴. Jį didikui rekomendavęs tėvas Krystianas Solomonas Seyfertas apibūdino kaip „tinkamą karo tarnybai ir karo bei civilinei architektūrai“³⁵. Pastarasis pats tarnavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijoje ir buvo nuolat minimas spaudoje kaip Vilniaus fejerverkų kūrėjas³⁶. Nuolatinę K. W. Seyferto veiklą, susijusią su pramoginių fejerverkų projektavimu, rodo tai, kad savo būste Vilniaus arsenale jis saugojo nuosavą fejerverkų įrangą³⁷.

Fejerverkų projektavimo pagrindai buvo dėstomi artilerijos vadovėliuose. Apie tai, ką derėtų vaizduoti fejerverkuose ir kaip organizuoti jų kūrimo darbą, rašė Kazimieras Semenavičius veikale *Didysis artilerijos menas*³⁸ – viename iš svarbiausių XVII–XVIII a. artilerijos vadovėlių Europoje. Anot K. Semenavičiaus, pirotechnikas turėjo įvaldyti piešimo meną, sugebėti iš medžio, vaško ar kitų medžiagų padaryti modelį, pagal modelį apskaičiuoti realius parametrus ir pasamdyti reikiamus meistrus tai atlikti, sekti, kad pasamdyti amatininkai viską vykdytų pagal nurodymus. „Tokius įrenginius stato dailidės, kalviai, katiliai, skrynininkai, šaltkalviai, tekintojai, skardininkai, drožėjai, krosnininkai, tapytojai ir kiti amatininkai, bet jie visi priklausomi nuo pirotechniko, vadovaujančio statybai, nurodymų ir valios.“³⁹

K. Semenavičius teigė, kad tradiciškai „pramoginės ugnys“ naudotos keturiomis progomis: pirmoji, aukščiausių bažnytinių hierarchų, imperatorių, karalių, kunigaikščių ingresai arba karūnavimas, aukščiausių karinių ir civilinių pareigūnų pagerbimas, naujų urėdų paskyrimas; antroji, svarbi karo pergalė ir taikos šalyje paskelbimas, karo vadų triumfai, taip pat kasmetinės šventųjų dienos arba paskelbimas šventaisiais; trečioji, vestuvių pokylis; ketvirtoji, bičiuliškos puotos⁴⁰. Kiekvienai

34 1750 m. gruodžio 29 d. K. W. Seyfertas rašo iš Nesvyžiaus M. K. Radvilai Žuvelei laukiaš nurodymų dėl fejerverko ir praneša ruošiąs namų amatininkams projektus, žr. *Ibid.*, b. 17176, l. 1, 3.

35 1747 m. sausio 7 d. Vilnius. K. W. Seyferto laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, in: *Ibid.*, b. 14178, l. 91.

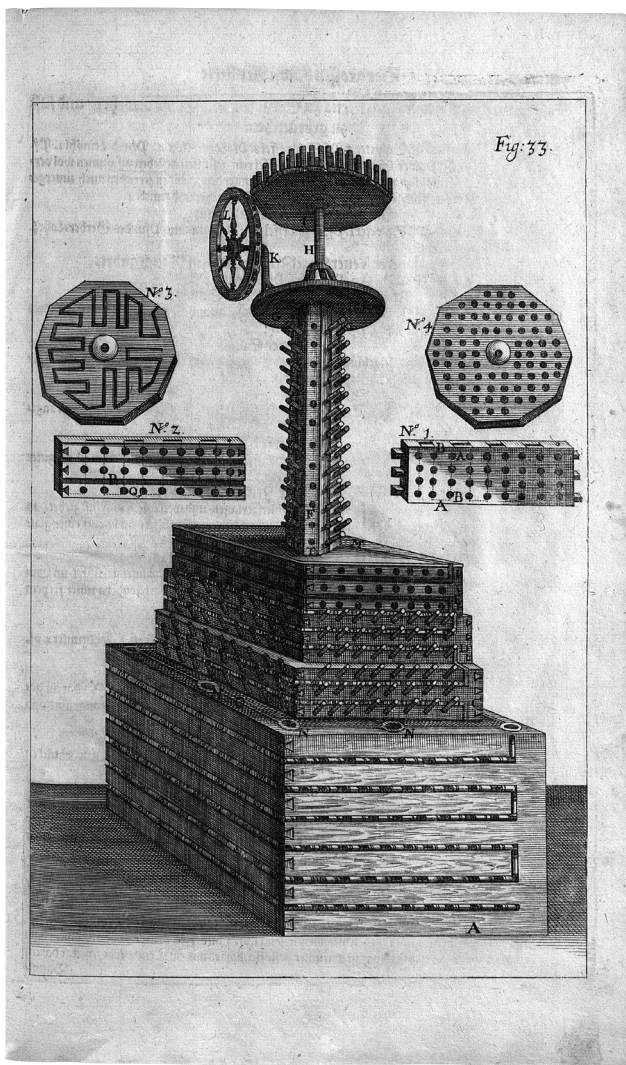
36 1731 m. fejerverko aprašyme minimas kaip artilerijos kapitonas, 1743–1749 m. – kaip vyresnysis leitenantas, žr. *Kuryer Polski*, 1731 04 22, Nr. LXXI; 1743 08 10, Nr. CCCXLX; 1749 08 09, Nr. DCLXXIV.

37 1748 m. balandžio 15 d. K. W. Seyfertas rašo M. K. Radvilai Žuvelei, kad buvo apvogtas jo būstas arsenale, tarp kitų daiktų pavogti ištapyti skydai fejerverkui („deski malowane do feyerwerku“), žr. AGAD, b. 14178, l. 74. 1755 m. kovo 17 d. po K. W. Seyferto mirties jo našlė (B. A. Seyfertowa) rašo didikui, kad cekhauze liko velionio vyro fejerverkų laboratorija, verta 300 auksinų, už kurią dar neišsimokėta, žr. *Ibid.*, b. 14180, l. 6–7.

38 Pirmasis knygos leidimas publikuotas Amsterdame lotynų kalba: Casimirus Siemienowicz, *Artis Magnae Artilleriae pars prima*, Amsterdami: apud J. Ianssonium, 1650. Vėliau knyga išversta į daugelį Europos kalbų.

39 Straipsnyje cituojamas lenkiškas veikalo vertimas: Kazimierz Siemienowicz, *Wielkiej sztuki artylerii część pierwsza*, tłumaczenie Rudolfa Niemca, redaktor Tadeusz Nowak, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1963, p. 383–390.

40 *Ibid.*, p. 351.

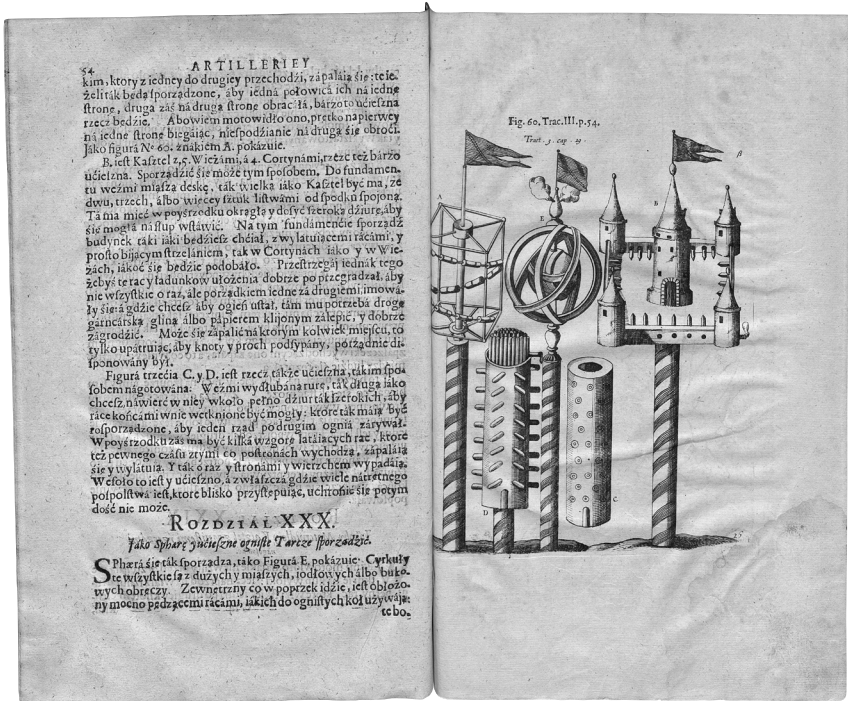

10. Fejerverko konstrukcija iš 1676 m. išleisto artilerijos vadovėlio

šių progų K. Semenavičius siūlė skirtingą fejerverkams naudojamų veikėjų iš Šventojo Rašto, Antikos autorių kūriniių, mitologinių herojų, puošmenų pasirinkimą, pvz., švenčiant pergales jis siūlė pirotechnikams naudoti visa, kas demonstruodavo triumfą: arkas, piramides, kolonas, obeliskus, pergales paminklus, statulas⁴¹.

Iš dažnai lakoniškų XVIII a. fejerverkų aprašymų sunku spręsti, ar „ugnies dramų“ kūrėjai laikėsi vadovėlio nurodymų. Dalis meninių priemonių buvo

41 *Ibid.*, p. 354.

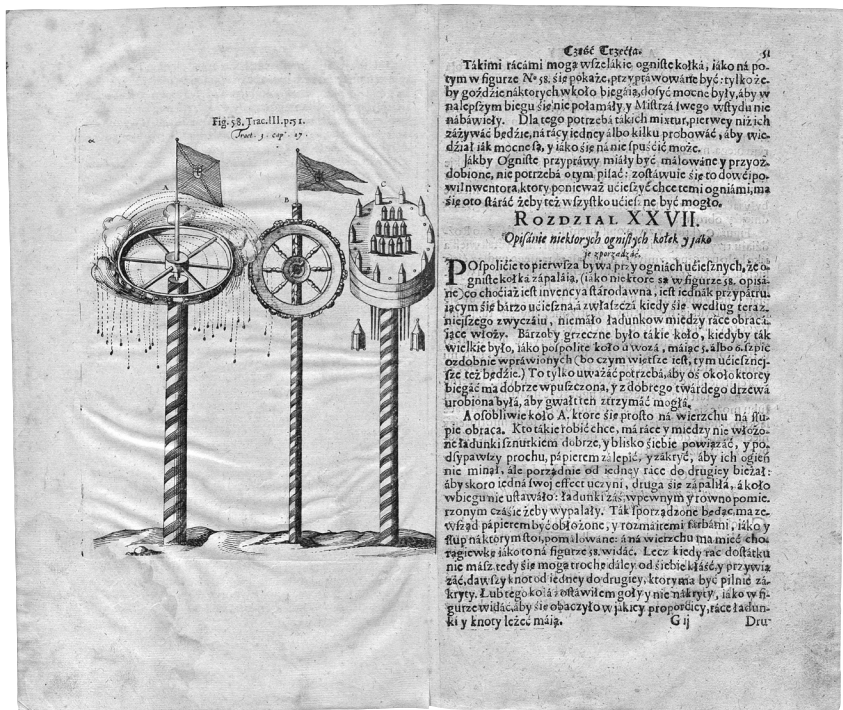
11. Fejerverkams naudotos rutulio ir skydo figūros, pavaizduotos 1643 m. išleistame artilerijos vadovėlyje

būdingos daugeliui fejerverkų pasirodymų, dalis – taikoma konkrečiai progai ir asmeniui. K. Semenavičius ir pats skatino pirotechnikų kūrybingumą. Pateikęs įvairius galimus veikėjus ir siužetus, jis ragino pirotechnikus mokėti juos teisingai pritaikyti esamai situacijai⁴². K. Semenavičius nurodo, kad fejerverkai turi „atitikti laiką ir vietą, asmenų, kuriems nori pasitarnauti, turtą ir autoritetą [...]“⁴³. Taigi tas, kas projektuodavo fejerverkus, turėjo išmanyti politines realijas, mitologiją ir istoriją⁴⁴. Tiesa, nėra žinoma, ar ugnies pasirodymų programų kūrėjai visada būda-

42 Pz.: „Dar man atrodo tinkama pridėti tam tikras pastabas apie Marsą, Beloną, Viktoriją, Nemezidę ir Paladę. Jie gali būti pirotechnikų statomi triumfatoriums, pridėjus tam tikras detales, kai ką pakeitus ir nuėmus, kaip to reikalautų laikas, sugebėjimai, vieta ir asmenys“, *Ibid.*, p. 362–363.

43 *Ibid.*, p. 350.

44 1659–1665 m. Juozapo Naronskio (*Józef Naroniski-Naronowicz*) inžinieriams mokyti skirtame vadovėlyje *Matematinių mokslų knygos* rašoma apie 16 karo inžinieriams privalomų išmanyti sričių: be pirotechnikos, minima politinė istorija, tuometinės politikos išmanymas. Kitos sritys – aritmetika, geometrija, perspektyvinis piešinys, gebėjimas tapyti, fizinė ir politinė geografija, karinė topografija, politinė istorija, tuometinės politikos išmanymas, gamtos mokslai, artilerijos žinios, astronomijos ir metereologijos pradmenys, mechanika, žr. Tadeusz Marian Nowak, O zawodzie inżyniera wojskowego w Polsce XVII wieku, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1976, t. 21, Nr. 3, p. 476.

12. Fejerverkuose dažnai naudoti besisukantys ratai, pavaizduoti 1643 m. išleistame artilerijos vadovėlyje

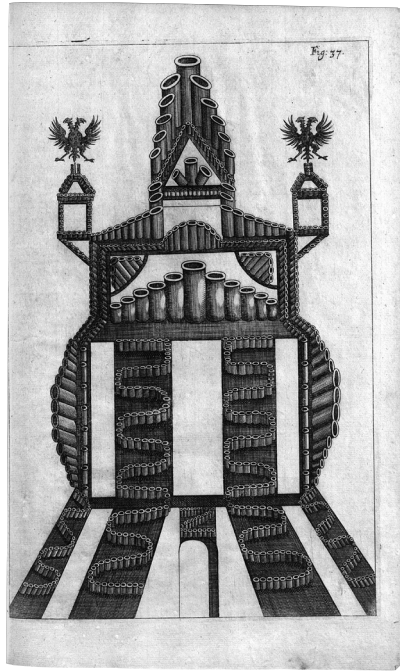
vo patys pirotechnikai. Matyt, dažnai jie gaudavo tiksliaus užsakovo nurodymus ir abrisus, kaip ir to meto dailininkai. Minėtasis K. W. Seyfertas rašo M. K. Radvilai Žuvelei, kad gavo abrisą ir laukia nurodymų dėl fejerverko⁴⁵.

Fejerverkų projektuotojui buvo reikalingos ir architektūros žinios, kadangi XVIII a. fejerverkuose buvo nemažai architektūros elementų⁴⁶. Ugnies pasirodymams buvo konstruojamos šventovės, triumfo vartai, piramidės, kolonos, arkos⁴⁷.

45 1750 m. gruodžio 29 d. Nesvyžius. K. W. Seyferto laiškas M. K. Radvilai Žuvelei, AGAD, AR V, b. 17176, l. 1.

46 K. Semenavičius nurodo, kad „pirotechnikai turi pritaikyti tinkamus architektūrinius stilius pirotechnikos įrenginiams: rūmams, triumfo vartams, piramidėms, obeliskams, kolonom, fontanams ar kitiems statiniams. Siūlau tokius statinius kurti jonėniniu stiliumi arba romėnišku, vadinamoju itališku arba maišytu. [...] Korintinis ir jonėninis tiks vestuvių ir gimtadienių progai. Puotoms taip pat tiks korintinis [...]“, žr. Kazimierz Siemienowicz, *op. cit.*, p. 379–380.

47 XVII a. Europoje susiformavo dvi fejerverkų kūrimo tradicijos – Pietų ir Šiaurės. Pagal Pietų tradiciją, plėtojamą Italijos meistrų, pirotechnikos įrenginiai buvo kuriami kaip barokinės architektūros statiniai, vadinami „mašinomis“ (lot. *machina*, it. *macchina*) arba „šventyklomis“, kuriose fejerverkai buvo slepiami iki reginio pradžios. Šiaurės Europos stiliaus fejerverkų struktūra buvo daugiau ornamentinio pobūdžio, jo įrenginiai konstruoti atviroje erdvėje ir atvirai eksponuojami, žr. Edward Fenton, *op. cit.*, p. 51–52.

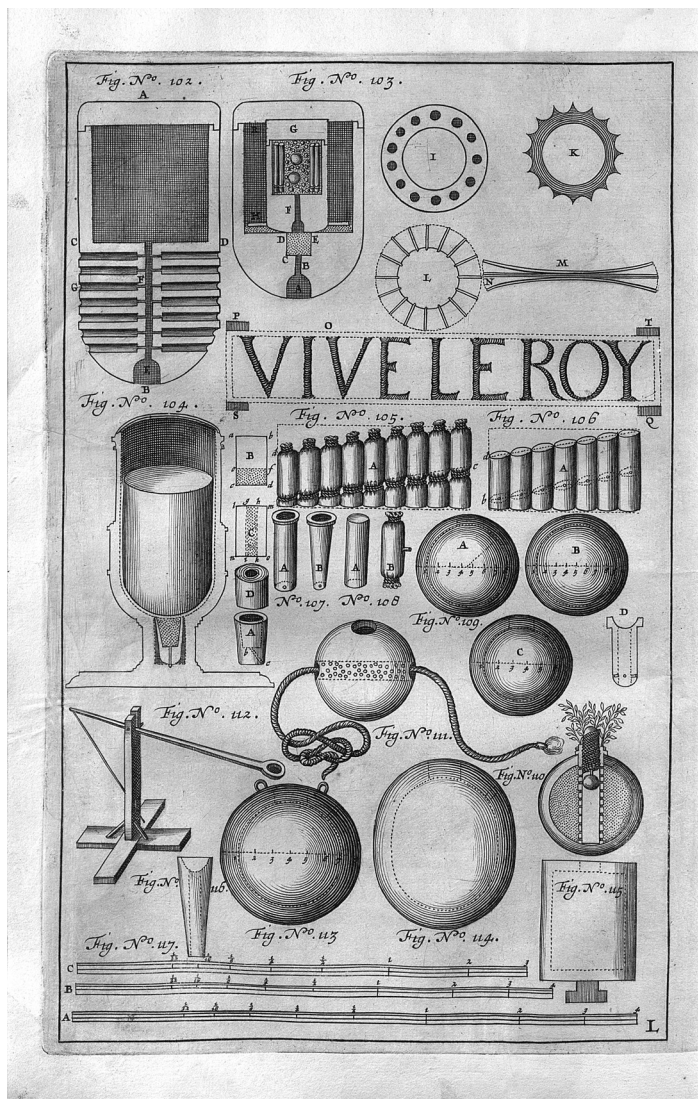

13, 14. Fejerverkai, įmontuoti į pilies pavidalo karkasą

Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos atvykimo į Vilnių proga 1778 m. surengti fejerverkai Verkiuose, „be kitų puikių vaizdų, reprezentavo nuostabų statinį, pavadintą „Draugystės Šventovė“ (*Kościół Przyjaźni*)⁴⁸, pagal visas architektūrines proporcijas, papuoštą įvairiomis architektūrinėmis detalėmis, vardais, herbais ir kunigaikščių insignijomis. Po fejerverko prasidėjo tokia pat graži ir labai brangi iluminacija, reprezentuojanti fejerverko šventovę su didžiuliu kiemu, amfiteatrą su nuostabia 160 arkų kolonada iš vienos ir iš kitos pusės, apšviestą penkiolikos tūkstančių aliejinių lempų“⁴⁹. My-

48 Panaši šventovė su įrašu *AMICITIAE SACRUM* buvo sukonstruota 1761 m. Volėyne (*Wolczyn*) surengtame fejerverke, skirtame Adomo Kazimiero Čartoriskio ir Izabelės Fleming vedyboms, žr. Magdalena Górka, Dwór i familia. Wizerunek magnaterii w dekoracji okazjonalnej XVIII stulecia, in: *Dwory magnackie w XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005, p. 128. Kitas pavyzdys – 1754 m. Augusto III vardinių proga Varšuvoje surengtas fejerverkas reprezentavo bažnyčią su altoriumi, virš kurio degė karaliaus inicialai. Aprašyme paaiškinta, kad „nuo senų laikų žmonių dėkingumas statė bažnyčias ir altorius tiems valdovams, kurie juos darė laimingus“, žr. Opisanie fejerverku, który się odbył w Warszawie, dnia 3 Augusta [...], in: *Europa Triumphans*, p. 450. Šventovių panaudojimo dekoracijose motyvą galime sieti su vyraujančia Pietų Europos fejerverkų kūrimo tradicija Abiejų Tautų Respublikoje. B. W. Maggs atkreipė dėmesį, kad ir Rusijoje dominavo Pietų tradicija, nepaisant to, kad daugelis projektuotojų buvo vokiečių kilmės. Tai ji aiškino didėjančia prancūziškos kultūros įtaka, žr. Barbara Widenor Maggs, *op. cit.*, p. 30.

49 *Gazety Wilenskie*, 1778 09 26, Nr. XXV.

15. Užrašo konstravimo fejerverke pavyzdys

kolo Ksavero Sapiegos 1759 m. surengtos valdovo vardinių iškilmės Antakalnyje metu visa rūmų parko teritorija buvo pritaikyta fejerverko konstrukcijoms, kurias sudarė piramidžių eilės su įvairių šalių ir didikų herbais bei keli triumfo vartai⁵⁰.

XVII a. Europos rengtuose fejerverkuose buvo svarbios alegorinės reprezentacijos, kurios ugnies spektakliams suteikdavo moralinį ir didaktinį toną.

⁵⁰ *Kurier Polski*, 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).

Projektuotojai fejerverkų konstrukcijose panaudodavo stacionarius elementus: emblemas, alegorinę prasmę turinčius paveikslus. Emblemos fejerverkuose simboliškai vaizdavo tokias abstrakcijas kaip dorybės arba siekiai, o įrašai piešinių idėjas išreiškėdavo verbaliai⁵¹.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. emblemos ir lotyniškos inskripcijos tebeturėjo didelę reikšmę proginėse dekoracijose. Vienas tokių pavyzdžių – 1759 m. fejerverke vaizduotos dvi emblemos: viena – ranka, kyšanti iš debesų ir laikanti tris strėles, su įrašu: „Už tėvynę galinčiojo [kovoti] rankoje“ (lot. „Pro Patria in manu potentis“), kita – kolona su trimis žvaigždėmis su inskripcija: „Taip Lechijos (Lenkijos) žvaigždynai spindi“ (lot. „Sic Lechica Sydera minant“)⁵².

Dažnai emblemas inspiravo herbai ir insignijos – kilmės ir valdžios ženklai. Paprastai centrinę vietą fejerverkų konstrukcijose užimdavo valstybės herbai: Lenkijos – *Erelis*, Lietuvos – *Vytis*. Jei šventė buvo skirta valdovo garbei, centre vaizduoti valdovo herbas ir inicialai, lydimi tai progai pritaikytų įrašų, pvz., pabrėžiant taikų Augusto III karaliavimą, 1743 m. jo vardinių progą Vilniuje surengtą fejerverką puošė valdovo herbas su įrašu: „Nors pasaulis iš visų pusių dega karo liepsnomis, žvaigždės tykiomis ugnimis sergsti Augustą“ (lot. „Ferveat armatis licet Orbis ab undique flammis, Augusto placidis Ignibus Astra foveant“)⁵³. Pagerbiant valdovą naudoti ir kiti su juo siejami herbai, pvz., šalių, su kurių monarchais jis susigiminiavęs, karo sąjungininkų⁵⁴. Kitais atvejais vaizduoti didikų, kurių garbei skirtos iškilmės, taip pat švenčių rengėjų bei fejerverko užsakovų herbai. 1756 m. Vyriausiojo Tribunolo maršalo Jurgio Flemingo surengtose valdovo vardinių iškilmėse fejerverkas buvo sudarytas „iš įvairių figūrų ir senatorių, ministrų bei viso Tribunolo herbų“⁵⁵. Paprastai herbai ir inicialai vaizduoti ant triumfo vartų ir kolonų. Herbinės figūros vaizduotos ir kaip asmens ar jo dorybių simboliai⁵⁶. Valdovo garbei rengtuose fejerverkuose taip

51 Barbara Widenor Maggs, *op. cit.*, p. 25.

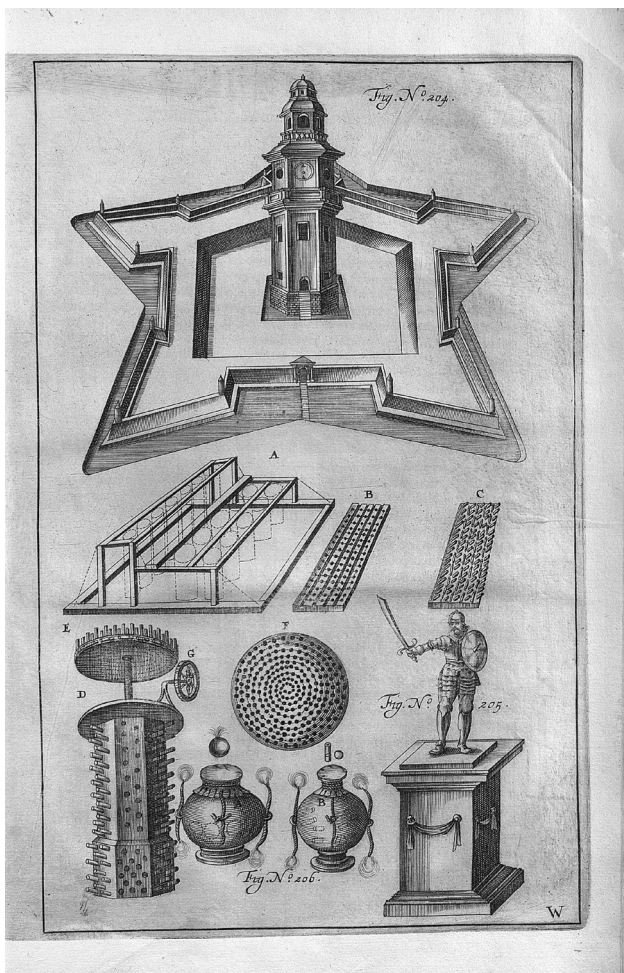
52 *Kuryer Polski*, 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).

53 *Ibid.*, 1743 08 10, Nr. CCCXLX.

54 Pz., M. K. Sapiegos 1759 m. surengtose valdovo vardinių iškilmėse Antakalnyje dekoracijas puošė Austrijos, Prancūzijos, Bavarijos ir Sicilijos – šalių, su kurių valdovais susituokė Augusto III vaikai, herbai ir Augusto III, kariaujančio Septynerių metų kare kaip Saksonijos valdovas, sąjungininkų – Austrijos, Rusijos, Prancūzijos ir Švedijos – herbai su inskripcijomis, atskleidžiančiomis teisingą ir pergalingą kovą. Apie Augustui III skirtas iškilmės plačiau žr. Lina Balaišytė, Valdovo pašlovinimui, šlovintojo atminimui: Augusto III iškilmės Vilniuje, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 65–66: *Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, relikvai*, sudarė Jolita Liškevičienė, Sigita Maslauskaitė, Gabija Surdokaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 307–318.

55 *Kuryer Polski*, 1756 08 09, Nr. CLXI.

56 Vienas iš nedaugelio Abiejų Tautų Respublikoje surengtų fejerverkų vaizdinių šaltinių – pulkininko Jano de Witte'o surkurto fejerverko Podolės Kamenece 1766 m. Stanislovo Augusto Poniatovskio garbei piešinys. Centre vaizduotas jaučiu pasivertęs Dzeusas (asociacija su Stanislovo Augusto Poniatovskio herbu *Ciolek*), ant nugaros nešantis Fortūną su įrašu: „Virtus hanc vehit Fortunam“. Čia mitologinis Dzeusas, pagrobiantis Europą, kuria Stanislovo Augusto (*Ciolek*) kaip Dorybės, nešančios Sėkmę, vaizdinį, žr. Jakub Pokora, *Obraz Najjaśniejszego Pana Stanisława Augusta. Studium z ikonografii władzy*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1993, p. 63.

16. Fejerverkai, įmontuoti į pilies ir riterio pavidalo karkasus

pat buvo pasitelkiami valdžios ženklai (karūna, kalavijas, skeptras). Jie vaizduoti kaip atskiri fejerverko elementai arba juos laikydavo valdovo ir riterių skulptūros⁵⁷.

Dažniausiai pasirodymų kūrėjai rėmėsi nusistovėjusiu barokinės simbolikos kanonu. Daugiau nei du šimtmečius parankinė alegorinių vaizdinių knyga poetams ir dailininkams buvo Cesare'o Ripos *Iconologia*⁵⁸. Veikiausiai ją vadovavosi ir XVIII a.

57 1750 m. per valdovo vardines Neryje plaukė „didelė karūna, deganti žalia ugnimi“, žr. *Kuryer Polski*, 1750 08 06, Nr. DCCXVI. 1754 m. Nerimi plaukė postamentas su citadele ir drožta Augusto III su šarvais statula; 1759 m. triumfo vartus puošė šarvuota karaliaus figūra su skydu vienoje rankoje ir regimentu kitoje, žr. Lina Balaišytė, *op. cit.*, p. 318.

58 Pirmą kartą publikuota Romoje 1593 m.

fejerverkų kūrėjai. Pvz., Vilniuje per Vyriausiojo Tribunolo maršalų kasmet rengtas Augusto III vardinių šventės fejerverkuose dažnai naudota „Teisingumo“ alegorija, vaizduota pagal C. Ripos nurodymus – kaip mergina, užrištomis akimis⁵⁹.

To meto alegorinėje vaizdinioje svarbų vaidmenį atliko ir antikinės mitologijos figūros. K. Semenavičius savo vadovėlyje net suklasifikuoja, kokias dievybes tiktų vaizduoti kokiais pragai. Pvz., švenčiant karines pergales, tiktų vaizduoti Marsą, Atėnę, Viktoriją, vestuves – Junoną, Venerą, Kupidoną, puotoms – Bakchą ir t. t.⁶⁰ Jis siūlė „naujai išrinktam valdovui priminti apie žemiškų reikalų laikinumą ir netikrumą, panaudojus Fortūnos ratą. [...] Tam pačiam tikslui galima parodyti Fortūnos, sėdinčios ant rutulio, atvaizdą“⁶¹. Šis motyvas naudotas valdovo vardinių iškilmėse 1759 m.: fejerverke vaizduota Fortūna ant rutulio, rankoje laikanti vėliavą, iš kitos pusės vaizduotas šarvuotas Marsas ant rutulio, kairėje rankoje laikantis kalaviją, o dešinėje – pasaulio rutulį⁶².

Marsas buvo bene dažniausiai fejerverkuose vaizduota antikinė dievybė⁶³. Matyt, ji labiausiai tiko simboliškai rodyti valdovo, kaip valstybės gynėjo, nuopelnus. Vaizduota ir teisingo karo deivė Atėnė. 1747 m. Vilniuje surengtose valdovo vardinėse fejerverkų sudarė įrašas: „Augusto patikima globa“ (lot. „Augusti Providentia Secura“), o iš šonų – riteris su iškovotu kardu ir skeptru bei „šarvus vilkinti mergelė, vienoje rankoje laikanti laurus, kitoje – šalmą“⁶⁴, kaip vaizduota Atėnė arba Minerva. Šios alegorijos veikiausiai turėjo simbolizuoti karaliaus valdžią ir karinę galią⁶⁵.

Kadangi fejerverkai dažnai rengti upėje, jų kūrėjai pasitelkdavo ir vandens stichijoms atstovaujančias mitologines būtybes: 1754 m. iškilmėse „trečiąjį fejerverkų aktą, vykusį ant vandens, pradėjo plaukianti Sirena, lydima liepsnojančių gulbių figūrų“⁶⁶. Cituotame eilėraštyje aprašomas upę uždegantis liepsnojančias laivynas⁶⁷, matyt, nebuvo metafora, o vandenyje surengtos fejerverkų figūros, vaizduojančios laivus⁶⁸.

Nepaisant to, ar fejerverkų siužetas buvo paimtas iš istorijos, mitologijos, emblemų ar gamtos, ypač buvo vertintas jų išradingumas, vaizdiniai efektai,

59 Cesare Ripa, *Iconologia*, Kraków: TAIWPN Universitas, 2008, p. 169. Pvz., 1759 m. iškilmėse priešais Sapięgų rūmus pastatytus triumfo vartus puošė „Teisingumo“ figūra, sėdinti ant ginklų, užrištomis akimis, dešinėje rankoje laikanti kalaviją, kairėje – svarstyklės, žr. *Kuryer Polski*, 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).

60 Kazimierz Siemienowicz, *op. cit.*, p. 362–379.

61 *Ibid.*, p. 353.

62 *Kuryer Polski*, 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).

63 1750 m. fejerverko konstrukcijos viršų puošė Marso figūra, vienoje rankoje laikanti ugninį kamuolį, kitoje – kardą, *Ibid.*, 1750 08 06, Nr. DCCXVI.

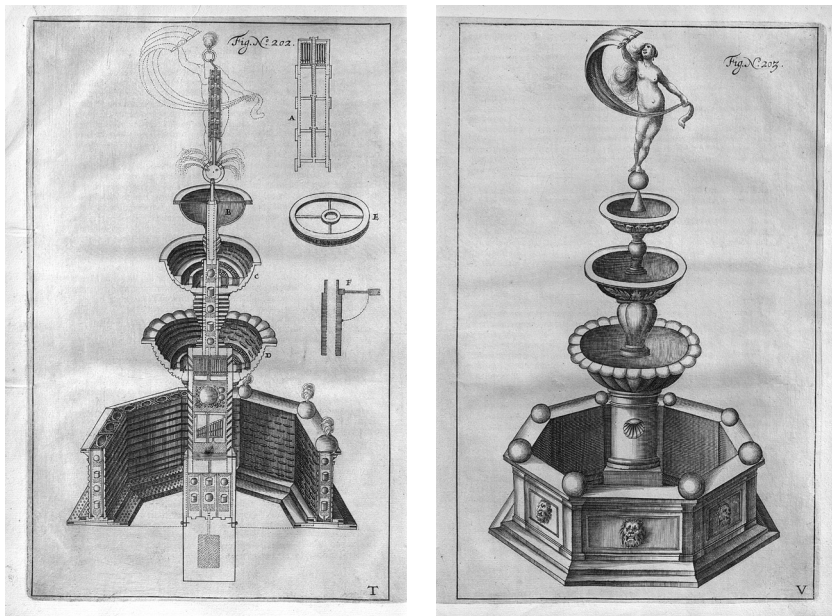
64 *Ibid.*, 1747 08 05, Nr. DLXIII

65 Panašiai C. Ripos veikale apibūdinama ir „Valstybės valdymo“ alegorija: „Moteris, panaši į Minervą, dešinėje rankoje laikanti alyvų šakelę, ant kito peties – skydą, toje pačioje rankoje laikanti ietį, ant galvos dėvi šalmą“, žr. Cesare Ripa, *op. cit.*, p. 157.

66 *Kuryer Polski*, 1754 08 05, Nr. LVI (*Supplement do Gazet*).

67 X. F. W. S. P., Festyn w Zakrecie, r. 1775, in: *op. cit.*, p. 126.

68 1778 m. Vilniaus vyskupo surengtas fejerverkas buvo uždegtas Neryje, po to prasidėjo iluminacija iš 8 tūkstančių aliejinių lempų, plaukiančių ant plaustų ir laivų, žr. *Gazety Wilenskie*, 1778 09 26, Nr. XXV.

17, 18. Fontano, papuošto Veneros figūra, pavidalo fejerverkas

sukeliantys žiūrovų nuostabą⁶⁹. K. Semenavičius nurodė: „Turime labai stengtis, kad mūsų darbas nebūtų paprastas ir per dažnai naudojamas. Reikia taip sukurti, pastatyti ir taip papuošti, kad netikėtai ir staigiai prieš žiūrovų akis iškiltų ir patrauktų jų mintis, sukeltų nuostabą ir susižavėjimą.“⁷⁰

Sprendžiant iš laikraščių pranešimų, žiūrovų ypač buvo vertinama fejerverkų konstrukcijos išmonė. Beveik kiekviename spaudos pranešime nurodoma, kad fejerverkas buvo sukurtas su puikiu išradingumu (lenk. „inwencyą wysmienią“). Dažnai buvo pabrėžiama, kad toks fejerverkas dar nėra niekur matytas, puikesnis nei visi anksčiau buvę⁷¹. Minėti Ignoto Jokūbo Masalskio 1778 m. Vilniaus vaivados sutiktuvems skirti fejerverkai Verkiuose buvo rengiami dvi dienas iš eilės. Pirmasis aprašomas kaip „brangus ir nuostabaus grožio, iki tol Vilniuje dar nematytas“⁷², bet antrosios dienos fejerverkas, uždegtas Neryje, anot aprašymo autoriaus, „dėl ypatingo sumanymo buvo geresnis nei ankstesnis“⁷³.

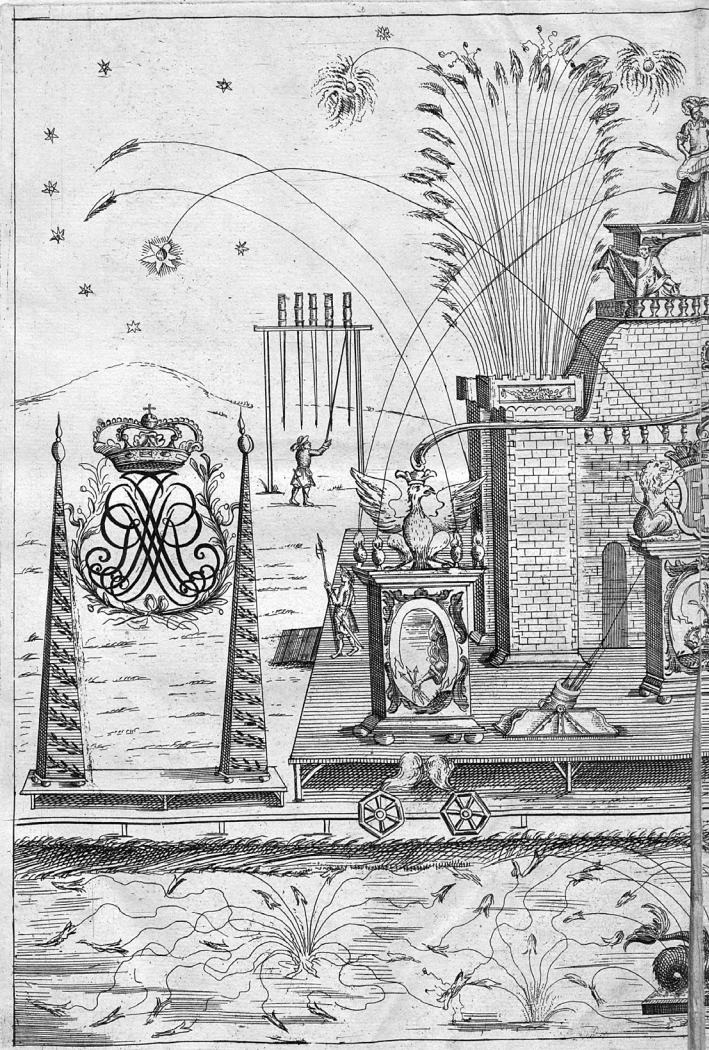
69 Marie-Claude Canova-Green, *op. cit.*, p. 148.

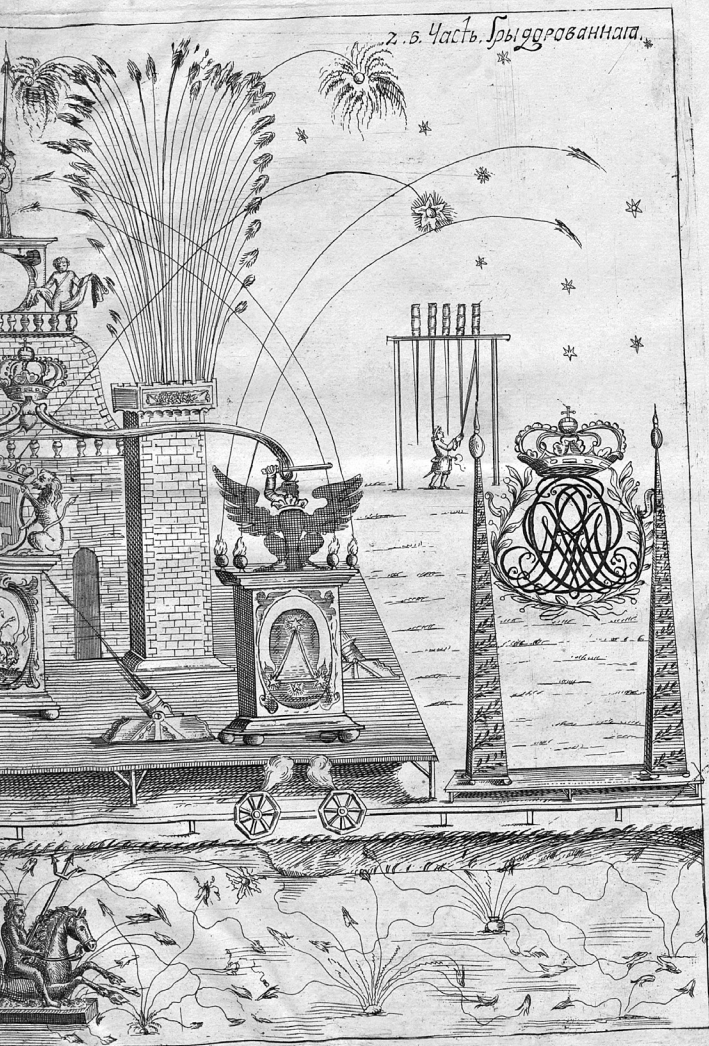
70 Kazimierz Siemienowicz, *op. cit.*, p. 382.

71 P.vz.: „Šis fejerverkas, visų žiūrovų nuomone, geriausiai ir puošniausiai, palyginti su visais ankstesniais metais, suruoštas“ („Cały ten fejerverk zdaniem wszystkich spektatorów znayppryncypalniejszy y nayzdoobniejszy nad inne lat dawniejszych był osądzony“), *žr. Kurjer Polski*, 1752 08 03, Nr. DCCCXXX.

72 „kosztowny i dziwnie dla osobliwszy sztuki piękny, dotąd ieszcze w Wilnie nie widziany feierwerk“, *žr. Gazety Wilenskie*, 1778 09 26, Nr. XXV.

73 „dla osobliwszy sztuki zdał się być lepszym nad poprzedzaiący“, *žr. Ibid.*

19. Fejerverko, sukomponuoto iš triumfo vartų, obeliskų, papuošto antikinių dievybių figūromis, herbais ir emblemomis, projektas

Išvados

Spaudos pranešimai, proginiai kūriniai, korespondencija liudija, kad „fejerverkų dramos“ XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tapo įprasta iškilmių dalimi, tačiau visuomenėje tebekėlė gyvą susidomėjimą. Ugnies pasirodymai, XVIII a. iš dvaro pasilinksminimų sferos perkelti į miesto erdvę ir tapę viena įspūdingiausių miestiečių pramogų, vis dėlto daugiau buvo susiję su diduomenės politiniu gyvenimu. Prabangios iškilmės su fejerverkais tapdavo įtakų, ryšių ir lojalumo demonstravimo priemone. XVIII a. viduryje tarp fejerverkų rengėjų dažniausiai minimi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalai, buvę vieni iš įtakingiausių politinio gyvenimo figūrų. Antroje amžiaus pusėje vienas iš matomiausių politinio gyvenimo centrų tapo Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio rezidencija, periodiškai spaudoje minima kaip svarbių iškilmių vieta.

XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje fejerverkų kūrėjai, projektuodami pasirodymų programas, rėmėsi nusistovėjusiu barokinės simbolikos reprezentacijos kanonu. Kitaip nei Vakarų Europos šalyse, XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kurtose proginėse dekoracijose didelę reikšmę tebeturėjo emblemos ir lotyniškos inskripcijos. Jas dažniausiai inspiravo herbai ir insignijos – kilmės ir valdžios ženklai.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Gazety Polskie*, 1736 01 19, Nr. LXXXI; 1736 05 27, Nr. XCVI; 1736 06 01, Nr. XCVII.
Gazety Wileńskie, 1762 08 06, Nr. XXXII; 1773 06 19, Nr. XXV; 1778 09 26, Nr. XXV; 1787 08 04, Nr. XXXI.
Kuryer Litewski, 1762 08 06, Nr. XXXII.
Kuryer Polski, 1731 04 22, Nr. LXXI; 1743 08 10, Nr. CCCXLX; 1747 08 05, Nr. DLXIII; 1749 08 09, Nr. DCLXXIV; 1750 08 06, Nr. DCCXXVI; 1751 08 07 (*Addyament do Gazet*); 1752 08 03, Nr. DCCCXXX; 1754 08 05, Nr. LVI (*Supplement do Gazet*); 1756 08 09, Nr. CLXI; 1759 08 08, Nr. XXXII; 1759 08 06, Nr. XXXIII (*Supplement do Gazet*).
 Morawski Jan, *Krotki wstęp do sztuki fajerwerkowej dla tych którzy sami sobie maly Fajerwerk chcą zrobić z różnych Autorow wzięty [...]*, Wilno: Drukarnia XX. Missionarzow in Monte Salvatore, [1799].
 Ripa Cesare, *Iconologia*, Kraków: TAIWPN Universitas, 2008.
 Siemienowicz Kazimierz, *Wielkiej sztuki artylerii część pierwsza*, tłumaczenie Rudolfa Niemca, redaktor Tadeusz Nowak, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1963.
Zbranie rymow z roznych okolicznosci pisanych mianowicie jmieniem konwiktu szlacheckiego wilen. XX Scholarum Piarum, Wilna: Typografia [...] Scholarum Piarum, 1779.
 Balaišytė Lina, Valdovo pašlovinimui, šlovintojo atminimui: Augusto III iškilmės Vilniuje, in: *Acta Academiae Artium Vilmensis*, t. 65–66: *Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai*, sudarė Jolita Liškevičienė, Sigita Maslauskaitė, Gabija Surdokaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 307–318.
 Boorsch Suzanne, Introduction, in: *Fireworks! Four Centuries of Pyrotechnics in Prints and Drawings. The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 2000, p. 3–7.

- Brock Alan St. H., *Pyrotechnics. The History and Art of Firework Making*, London: Daniel O'Connor, 1922.
- Canova-Green Marie-Claude, Fireworks and bonfires in Paris and La Rochelle, in: *Europa Triumphantans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, t. 2, editors J. R. Mulryne, Helen Watanabe-O'Kelly, Margaret Shewring, Hampshire, Burlington: Ashgate, 2004, p. 145–153.
- Fähler Eberhard, *Feuerwerke des Barock: Studien zum öffentlichen Fest und seiner literarischen Deutung vom 16. bis 18. Jahrhundert*, Stuttgart: Metzler, 1974.
- Fenton Edward, Fireworks, in: *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, 1954, t. 13, Nr. 12, p. 50–59.
- Górska Magdalena, Dwór i familia. Wizerunek magnaterii w dekoracji okazjonalnej XVIII stulecia, in: *Dwory magnackie w XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005, p. 111–136.
- Griciūtė-Švėrbienė Liepa, *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011.
- Maggs Widenor Barbara, Firework Art and Literature: Eighteenth-Century Pyrotechnical Tradition in Russia and Western Europe, in: *The Slavonic and East European Review*, 1976, t. 40, Nr. 1, p. 24–40.
- Mulryne J. R., Introduction, in: *Court Festivals of the European Renaissance. Art, Politics and Performance*, editors by J. R. Mulryne, Elizabeth Goldring, Hans, Burlington: Ashgate, 2002, p. 1–12.
- Nowak Tadeusz Marian, O zawodzie inżyniera wojskowego w Polsce XVII wieku, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1976, t. 21, Nr. 3, p. 475–479.
- Pokora Jakub, *Obraz Najjaśniejszego Pana Stanisława Augusta. Studium z ikonografii władzy*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1993.
- Tierney Elaine, Fireworks, in: *Baroque: Style in the Age of Magnificence 1620–1800*, editors Michael Snodin and Nigel Llewellyn, London: V&A Publishing, 2009, p. 172–173.

FOR GENERAL JOY, IN HONOR OF THE RULING: FIREWORKS IN THE 18TH CENTURY

LINA BALAIŠYTĖ

In the 18th c. fireworks became the usual attribute of the most important state celebrations of the Grand Duchy of Lithuania. They were used for the anniversaries of the rulers, the official entry of officials, the festivities of the nobility, prepared for special church celebrations. Fireworks were described in the press of that time and often mentioned as an attribute for occasional poetry. The correspondence of the nobility testifies that fireworks raised the live interest of the public: performances of fire were awaited as an exclusive event, they were mentioned among the important news.

In the 18th c. fireworks were often prepared in the space of a city and became a major public spectacle, the audience of which were all the residents of the city. The texts describing the shows of fire always emphasized the abundance of observers, provided their reaction of wonder and admiration. However, the purpose of the fire performances was related to the political life of the nobility and representation purposes. The nobility was the most frequent customer of the fireworks. The representation goals are shown by the fact that it was important to publish in the press the name of the customer of the fireworks and the large funds spent on them. Officers, often mastering several fields of engineering, serving in the Grand Duchy of Lithuania army and for aristocrats were employed in the professional design of fireworks.

The designers of fireworks in creating the programs of shows most often relied on the steady canon of baroque symbolism. In the decorations of the 18th c. Grand Duchy of Lithuania emblems and Latin inscriptions still held great significance. Coats of arms and insignias mainly inspired the emblems. Ancient mythological figures also played an important role in the allegorical imagery of the fireworks. Mars was probably the most commonly illustrated ancient deity in fireworks, probably, being the most suitable symbolically to display the merits of the ruler, as the defender of the state.

Judging from newspaper reports, the artifice of the construction of fireworks was particularly assessed by the audience. For the fireworks makers it was important to provoke the surprise of the viewers. It was often stressed that such a firework had not yet been seen anywhere, finer than all previously made. A river environment was often selected for fireworks, so that the flames reflected in the water would double the visual effects, replicate the operation of natural disasters. In Vilnius almost every year fireworks were prepared on both banks of the Neris River in front of the armory, as well as on the river itself.

Keywords: fireworks, celebrations, commemorative decoration, Baroque.